

Полянська Г.М. «Від синестезії до оптичного театру. До 75-річчя С. Зоріна». Ювілейна палітра 2019: до пам'ятних дат видатних українських діячів та композиторів: збірник статей за матеріалами III всеукраїнської науково-практичної конференції (5-6 грудня 2019 року.). Суми: фоп Цьома С.П., 2020. С.111-117

Полянська Г.М.
ВІД СИНЕСТЕЗІЇ ДО ОПТИЧНОГО ТЕАТРУ.
ДО 75-РІЧЧЯ С. М. ЗОРІНА

У полі сучасної культури, як і в інші часи й у інших сферах людської діяльності постійно відбувається рух, в якому взаємодіють дві протилежні сили: доцентрова і відцентрова. В результаті їхньої боротьби окремі явища періодично потрапляють до центру уваги суспільства, а інші опиняються на периферії. Так відбувається і з явищем світломузики, відомої з давніх давен. Наразі зовсім не актуальна тема раптово спливла у медіапросторі завдяки дослідженню Яніни Пруденко «Кибернетика в гуманитарних науках и искусстве в СССР» [3], в якому висвітлювалась діяльність українських винахідників: Флоріана Юр'єва, Сергія Зоріна, Наталії Крюковської, Євгена Голубовського, Ігоря Патлажана, Даніеля Фрідмана, Ігоря Скальського, Левка Дутківського та ін. У межах проекту Відкритого архіву українського медіа арту ця наукова розвідка розкриває історію міждисциплінарних експериментів українських художників, композиторів, науковців, інженерів, які продовжували ідеї В. Баранова-Росіне, О. Скрябіна, М. Чюрльоніса та ін., намагаючись через живопис і технічні пристрої передати свій синестетичний досвід бачення музики. Термін **синестезія** походить від грецького *synaisthesis*, – спільне або одночасне відчуття, на відміну від „анестезії”, що означає повну відсутність будь-яких відчуттів.

Явище, що впливає із природної властивості окремої людини переживати водночас враження, одержані від кількох органів чуття, приводить до їх синтезу. Види даного феномену

112

розрізняються перш за все за характером виникаючих додаткових відчуттів: зорові (так звані фотизми), слухові (фонізми), смакові, дотикові тощо. Синестетичні відчуття можуть виникати або вибірково, поширюючись лише на окремі враження, або ж поширюватися на всі відчуття якої-небудь сфери життя. Синестети бачать звуки, відчувають смак прочитаних слів, як ольфакцію (пахощі) сприймають дотики або перепади зовнішньої температури. Причому ці процеси відбуваються без жодного вольового контролю, ненавмисно, підсвідомо.

Типовим і найпоширенішим прикладом синестезії є «ко-

льоровий слух», так само як і звукові переживання при сприйнятті кольору. У тій або іншій формі і мірі такі прояви зустрічаються майже у кожної людини. Характерним і яскравим прикладом є синестезійне сприйняття музики деякими композиторами (Р. Вагнер, Ф. Ліст, М. Римський-Корсаков, Я Сібеліус – музика і колір), художниками (В. ван Гог, В. Кандінський, М. Чурльоніс – техніка мазка, колір і звук), письменниками і поетами (В. Набоков, А. Рембо), вченими (Р. Фейнман – графема і колір). Явище може поширюватися і на «забарвлене» сприйняття чисел, днів тижня тощо. Наприклад, О. М. Скрибіна такі властивості привели до думки про «синтетичне мистецтво», де музичній тональності відповідали би певні кольори (симфонічна поема «Прометей», 1910). Однак, у різних осіб певні колірні уявлення, пов'язані з різними музичними вимірами. Так, якщо звукокольорова система О. Скрибіна поєднувала паралельні тональності, то у М. Римського-Корсакова – тональності однойменні.

Даний феномен відомий науці вже не одне століття. Синестезію досліджують філософи, психологи і мистецтвознавці, але вичерпної теорії не існує досі. В головному питанні думки дослідників полярно розходяться: синестезія є чи різновидом психічної хвороби, чи свідченням надзвичайно розвиненої інтуїції, природного таланту, навіть геніальності? Цікаво в цьому контексті дізнатися про локальні джерела дослідження і розвитку синестезії. Так склалося, що автор публікації упродовж життя неодноразово зустрічалася із полтавськими дослідниками і була присутня при процесі впровадження ідей і розробок феномену в життя. Поштовхом для узагальнення інформації

113

стали два друкованих видання: «Мой путь к оптическому театру» [2] винахідника С.М. Зоріна та згадана вище монографія Я. Пруденко, а також виставка приладів і інформації, проведена у полтавському Арт-центрі у жовтні-листопаді 2019 року. Однак ще в середині 1980-х років музикознавець, лектор і викладач Нінель Сидорук, яка працювала на той час у Полтавському музичному училищі імені М. В. Лисенка, організувала для колег зустріч із унікальною людиною – нашим земляком Сергієм Зоріним. Він на той час уже мешкав у Москві, планував створення світлового театру і розповідав про нове мистецько-технічне явище. Сплило багато часу, поки відкрилися подробиці його захоплень і досягнень.

У 1957-му році тринадцятирічний полтавський старшокласник Сергій Зорін прочитав повість Івана Єфремова «Туманність Андромеди», в якій накреслювалося мистецтво далекого майбутнього – музичний світложивопис, і навіть був

змальований концерт світломузики. Школяра вразили описані у книзі «Симфонія Фа Мінор кольорової тональності 4,750 МЮ», «сонячний рояль» з потрійною клавіатурою та зала для виконання світлових творів. Під впливом роману І. Єфремова, навчаючись у 10-му класі, С. Зорін почав писати роман «Апасіоната. Повість про юнака, який народився на зоряному літаку і про його перше чисте кохання», у якому використав поняття «кольоромузика» і подав уже своє бачення концерту світломузики.

Ідея підкорила підлітка, але була нездійснима, тому що після школи Сергій збирався стати художником. Все змінив випадок, коли йому в руки потрапила книжка «Музика і колір». Життєвий напрям було скориговано: після закінчення школи хлопчик замислив стати світлохудожником. Рішення було неочікуваним, й засмутило матір. Але компроміс було знайдено: за допомогою крейди і вугільних паличок на шпалерах від підлоги до стелі син намалював образи святих, і матір не знімала ті шпалери двадцять років.

Так, на початку 1960-х, відмовивши собі у творчій професії художника, винахідник спрямував свій життєвий шлях на полтавський електромеханічний завод. Щоб сконструювати інструмент для світложивопису – «сонячний рояль», він два ро-

114
ки працює слюсарем, токарем, експериментує над унікальним винаходом – інструментом світлохудожника. Результатом експериментів став портативний пристрій, за допомогою якого можна було створювати «живі» світломузичні картини. Але знань не вистачало і 1963 року Зорін вступив до Харківського політехнічного інституту. Не відпускала давня мрія – створення «симфонічного оркестру для очей».

У той самий час зовсім незалежно від полтавського ентузіаста харківський винахідник Юрій Правдюк починає давати світломузичні концерти спочатку в себе на квартирі, а згодом у Палаці студентів ХПІ, де студент Зорін, який вже сконструював свій перший світломузичний інструмент, відвідав його концерт. Згодом у міському парку імені М. Горького першої столиці України Ю. Правдюк відкриває залу кольоромузики, де пропонує програми кольорових фантазій на музику композиторів-класиків для широкої аудиторії. Тоді й почалася багаторічна дружба та співпраця між двома світлохудожниками.

По закінченню ХПІ Сергій Зорін повертається до Полтави.

На електромеханічному заводі він збирає групу ентузіастів, яка починає працювати над створенням нового портативного інструменту – вже для світлокомпозитора. Тоді ж молодий спеціаліст пише статтю «Як я розумію що таке світломузика».

Стаття не була опублікована, але на конференції 1969 року в Казані з нею ознайомилися члени групи «Рух» («Движение»), залишивши на рукописі свої автографи (зберігається в особистому архіві С. Зоріна).

За сприяння міністра електронної промисловості СРСР Олександра Шокіна у червні 1969 року на полтавському електромеханічному заводі на чолі з Сергієм Зоріним офіційно починає працювати «Лабораторія кольородинамічних приладів». Одним з перших практичних винаходів цієї лабораторії став світлоорган, який пропрацював багато років у мотелі «Полтава». Крім того, С. Зорін задумує проект майбутнього Оптичного театру, а паралельно, разом із своєю групою конструює кольороваріатор для орбітальної станції «Салют».

У січні того ж року полтавський винахідник потрапив до музею О. Скрябіна у Москві – в студію електронної музики, створену легендарним інженером, конструктором фотоелект-

115
ронного синтезатора АНС Євгенієм Мурзіним, після чого створює декілька власних проектів. Там С. Зорін знайомиться з іншими учасниками студії – Альфредом Шнітке, Софією Губайдуліною, Едісоном Денисовим, Олегом Буйбошкіним, Олександром Немтіним, Едуардом Артем'євим. Тоді ж він разом з колегою Валерієм Шамраєнко відвідує другу конференцію «Світло і музика» у Казані (СКБ «Прометей»), де презентує свій новий світломузичний інструмент. Після виступу на конференції світломузичний інструмент Сергія Зоріна потрапляє на ВДНГ у Москву, а згодом його було продемонстровано в Москві в Інституті радіотехніки, електроніки та автоматики.

На конференції в Казані Зорін познайомився зі Левом Нусбергом і групою «Рух», після чого почалася його співпраця з низкою московських художників. Разом з ними він взяв участь у створенні виставки кінетичних об'єктів до 50-річчя радянського цирку у виставковому залі Манеж (Москва). У листопаді 1969 Зорін взяв участь у одеській конференції «Світло і музика», організованій одеським клубом «Колір. Музика. Слово» імені М. К. Чурльоніса. 1973 року С. Зорін переїздить із Полтави до Єріно (Підмосков'я), а пізніше – в 1975 році - до Москви, де починається новий етап його діяльності.

Нарешті в одному з дитячих садків у Москві був створений дитячий Оптичний театр, до якого звідусіль приїздили діти, настільки благотворно впливав на них світложивопис, так потужно активував він їхню фантазію. Коли туди приїхав академік Ш. О. Амонашвілі, він був приголомшений результатами, і дав свою оцінку важливого і потрібного для дітей мистецтва. Пізніше С. М. Зорін написав книгу «Дорога до храму світла», де

виклав своє бачення мети і форм навчального процесу. Згадуючи про полтавські джерела світломузики, не можна не назвати ще одне ім'я. Наприкінці 1960-х років у Полтаві з'явився військовий інженер Георгій Ларіонов із сім'єю. За наступні піввіку ним було створено безліч світлових об'єктів як утилітарного, так і естетично-лікувального характеру. Тут він створив свою першу тактильну світлодинамічну установку «Сигнал-69», інтерактивність якої досягалася завдяки використанню ламп з холодним катодом (тіратронів). З того ж часу він починає роботу в лабораторії заводу Емальхіммаш, пізніше

116

очолює секцію «Біоелектроніка» Полтавського обласного відділення Всесоюзного науково-технічного товариства імені О. С. Попова. Тоді й виникло більшість його інженерних розробок, у т. ч. в галузі світломузики.

Співавтором більшості розробок батька був його син Борис. Так, ще будучи школярем, молодший Ларіонов створив світловий пристрій «Екситон-74», що унаочнював будову атому. 1979 року Г. Ларіонов створив кольородинамічну установку – звукосинтезатор «Символ-79». Створений з утилітарною метою – як навчальний стенд з геометрії для дітей, він поклав початок музичним експериментам інженера, як і наступний винахід – триканальний асинхронний кольороваріатор з растровим екраном «Міраж-79». У 1980 році з'явилися інтерактивний звукосинтезатор з тактильним запалюванням «Символ-80» (прообраз електронної дошки без крейди і ганчірок) та кольородинамічний модуль «Пульсар-80». У 1982 році Г. Ларіонов розробив кольородинамічне підсвічування мапи СРСР для агентства Аерофлоту в Полтаві (Полтавський аеропорт), а в 1989 - кольоропульсар «Біном-89», який працював у діапазоні дельта-ритмів мозку при музичному супроводі.

Як і С. М. Зорін, батько й син Ларіонові були постійними учасниками всесоюзної школи «Світло і музика» в Казані, де багато років брали участь у прометеївських конференціях. Отже, не надто відомі в Полтаві, винахідники увійшли до когорти розробників кольородинамічних систем великої країни. У вересні того ж 1987 року у всесоюзній школі-фестивалі «Світло і музика» в Казані взяв участь Клуб імені М. К. Чурльоніса Полтавського музичного училища. У спеціальній програмі «Діти малюють музику» демонструвалися малюнки і слайди малюнків, створені дітьми під час прослуховування музики у Полтаві, Тбілісі, Москві, Казані. І лише 1990 року Полтавським музичним училищем було опубліковано «Методичні рекомендації до викладання музичної літератури у дитячій музичній школі» [5]. Їх авторка – Нінель Сидорук – надавала рекоменда-

ції щодо розвитку образного мислення учнів у процесі прослуховування музичного твору. Без щирого захоплення новаціями музичного мистецтва і своєю роботою, без особистих контактів, без активної пропагандистської діяльності ці рекомендації – а головне — розвиток дитячої уяви були би не можливі.

2019 рік став пам'ятним для всіх, хто має відношення до вищезазначеного виду творчості. У вересні пішов з життя Г. Ларіонов, а С. М. Зорін – письменник, винахідник, художник і музикант відзначив свій 75-річний ювілей. Почавши творчу діяльність у глибокій провінції, колишній полтавський школяр приніс до культурного простору перший портативний інструмент світлохудожника (1963), роботу якого в 1960-ті роки описували різні журнали і високо оцінювали люди мистецтва. З 1970 року він був начальником першої в країні Лабораторії кольородинамічних пристроїв (ЛЦДУ), учасником багатьох Всесоюзних та міжнародних конференцій з синтезу музики і світла, членом групи «Рух». На сьогодні С. М. Зорін відомий як творець, ідейний і художній керівник "Оптичного театру" (1970), що не має аналогів у світі.

Список використаних джерел

1. Беню А. Сергей Михайлович Зорин. [Електронний ресурс].

URL : <http://vk.com/kadrtvschool> (дата звернення : 27.02.2019)

2. Зорин С.М. Мой путь к оптическому театру. Москва : А. GRIG, 2019. 564 с.; ил.

3. Пруденко Я. Кибернетика в гуманитарных науках и искусстве в СССР. Анализ больших баз данных и компьютерное творчество. Москва : Гараж, 2019. 300 с.

4. Сергей Зорин – биография, книги, отзывы, цитаты. [Електронний ресурс]. URL : [LiveLib. https://www.livelib.ru > 1071845-sergej-zorin](https://www.livelib.ru/1071845-sergej-zorin)

5. Сидорук Н. Методические рекомендации к изучению преподавания музыкальной литературы в детской музыкальной школе. Полтава, 1990. 200 с.____